

Recenzie

Juraj Schenk: Societálna anómia na Slovensku začiatkom 21. storočia

Bratislava: STIMUL, 2019, 152 s. ISBN 978-80-8127-235-6; EAN9788081272356

https://fphil.uniba.sk/fileadmin/fif/katedry_pracoviska/ksoc/Obalky/Societalna_anomia_Schenk_Printova_kniha.pdf

Súčasnú spoločnosť prechádzajúcu dynamickými zmenami vytvárajú celý rad nových situácií a skutočností, s ktorými sa ich členovia musia vyrovnávať. Charakter týchto spoločností, ktoré Miloslav Petrušek nazval „spoločnosťmi pozdniej doby“, majú celý rad prívlastkov. Jednotlivé prívlastky ako napr. postindustriálna, postmoderná, informačná alebo znalostná spoločnosť odzrkadľujú určité aspekty a komponenty, ktoré boli sociálnymi vedcami identifikované a zvýznamnené za účelom vysvetlenia procesov a zmien v týchto spoločnostiach. Dynamika sociálnych systémov i celých spoločností na prahu 21. storočia postavila sociálne vedy, špeciálne sociológiu pred neľahkú úlohu identifikovať stav a charakter spoločností, v ktorej žijeme. Vystáva s novou naliehavosťou pôvodná, základná otázka, ktorá sprevádza sociológiu od jej prvopočiatku: aký je aktuálny charakter a/alebo stav spoločnosti? Aké procesy v spoločnosti prebiehajú a akým spôsobom menia charakter tejto spoločnosti?

V nadväznosti na uvedené otázky je nevyhnutné pristúpiť k ich skúmaniu a následnému meraniu, čo kladie pred sociológov ďalšie netriviálne otázky týkajúce sa empirického výskumu zmien na sociálnej úrovni, ktoré majú často povahu sociálnych konštruktov a nie je jednoduché ich skúmať na empiricky dostupnom materiáli. Voľba vhodného konceptuálneho prístupu a následná operacionalizácia predstavujú mimoriadne náročné úlohy, ktorým je sociológ alebo iný sociálny vedec či výskumník vystavený. Už voľba problému, ktorý je predmetom skúmania v konkrétnom prípade, prostredníctvom ktorého majú byť odkryté a identifikované zmeny na úrovni sociálneho systému, je netriviálnou záležitosťou s celým radom epistemologických a metodologických problémov, s ktorými je nevyhnutné sa vysporiadať.

V takejto situácii, keď je náročnosť a zložitosť problémov vedeckého skúmania na úrovni celostných vysoko komplexných sociálnych systémov mimoriadne komplikovaná, dochádza až príliš často k zvoleniu si jednoduchšej cesty, ktorá je v rozpore s vedeckou poctivosťou, čo následne v mnohých prípadoch má za následok znižovanie vedeckej hodnoty výsledkov a prínosu sociálnych vied, sociológiu nevynímajúc. Až príliš často sme svedkami toho, že v záujme vyššej miery originalnosti, v snahe zaujať odborné i laické publikum majú výstupy sociálnych, špeciálne sociologických výskumných výstupov anekdotický a/alebo metaforický charakter. Vytvárajú sa nové pojmové konštrukty, ktoré viac zahmlievajú ako vyjasňujú sociálnu skutočnosť namiesto toho, aby sa aplikovali a využívali už vybudované teoretické a metodologické prístupy a koncepcie s prislúchajúcim pojmovým aparátom, ktoré by sa prispôsobili výskumnej situácii a podmienkam zmenenej

sociálnej skutočnosti, na skúmanie ktorej majú byť aplikované. Výsledkom je, že sociálnovedná a špeciálne sociologická produkcia má tak často iba povahu „rozprávania príbehov“ (story-telling). Negatívnym dôsledkom takejto práce sú často neprímerané simplifikácie a väčšia miera nejasnosti a neprehľadnosti v sociologickom skúmaní, čo naráža na požiadavky vedeckej precíznosti, profesionality a zodpovednosti či vhodnosti pojmového a metodologického aparátu.

Podobne ako iné spoločnosti aj slovenská spoločnosť prešla od začiatku 21. storočia po súčasnosť celým radom významných zmien. V jednotlivých subsystémoch spoločnosti, či už ide o politický, ekonomický, kultúrny alebo sociálny systém, sa tieto zmeny prejavovali odlišným spôsobom a vytvárali nové mechanizmy, prostredníctvom ktorých sa sociálny systém adaptoval a formoval. Medzi významné zmeny, ktoré spoluutvárali slovenskú spoločnosť v tomto období, patrí napr. vstup do EÚ a NATO, hospodárska kríza na konci prvého desaťročia tohto storočia, volebné cykly, zavedenie eura či migračná kríza v rámci EÚ a mnohé ďalšie. Všetky tieto zmeny mali pravdepodobne nejaký dopad na spoločnosť. Na základe rozličných indikátorov a zisťovaní sa ukazujú zmeny v štruktúre a rozsahu kriminality, kde po roku 2010 dochádza nielen na Slovensku k radikálnemu poklesu ich relatívnych i absolútnych mier, dôvera v inštitúcie trestnej spravodlivosti zostáva dlhodobo v medzinárodnom porovnaní veľmi nízka, rovnako ako aj indikácia korupcie je relatívne vysoká. Všetky uvedené skutočnosti je možné považovať za javy ovplyvňujúce mieru sociálnej anómie.

Problematike sociálnej anómie na Slovensku je venovaná publikácia profesora *Juraja Schenka* s jednoduchým, ale príznačným názvom *Sociálna anómia na Slovensku začiatkom 21. storočia*. Uvedená monografia súčasne rozvíja sociologickú tradíciu skúmania anómie, ktorá siaha až k jednému zo zakladateľov sociológie – k Émilovi Durkheimovi, ktorý rozpracoval svoju teoretickú koncepciu anómie v dielach *Spoločenská delba práce* (v origináli *De la division du travail social*, 1893) a *Samovražda* (v origináli *Le Suicide: Étude de sociologie*, 1897). Napriek skutočnosti, že téma anómie je v súčasnosti už klasickou sociologickou témou, nebola tejto problematike v prostredí slovenskej sociológie venovaná výraznejšia pozornosť, ktorá by sa rozvinula do realizácie systematického empirického výskumu. Výnimkou sú štúdie prof. Schenka, ktorý postupne venoval tejto problematike tri štúdie vychádzajúce z empirických sociologických výskumov realizovaných v rokoch 2001, 2008 a 2016. Ako uvádza v úvode predstavenej monografie na s. 6, „bezprostredným podnetom ku skúmaniu sociálnej anómie na Slovensku sa stali výsledky bežných výskumov verejnej mienky z rokov 2000 a 2001“. Publikácia predstavuje syntetizáciu a systematické spracovanie problematiky sociálnej anómie na Slovensku, ktorej sa autor venoval takmer 20 rokov. Súčasne je potrebné zdôrazniť, že jednotlivé predchádzajúce výskumy anómie, ktoré boli realizované z podnetu autora, boli z čisto praktických, finančných dôvodov realizované v období uvedených rokov.

Predstavená monografia pozostáva zo šiestich meritórnych kapitol, ktoré sú venované na jednej strane všeobecným teoretickým a metodologickým otázkam

a problémom vzťahujúcim sa k pojmu anómie a k otázke jej merania (kapitola 2) a na strane druhej konštrukcii konkrétneho modelu societálnej anómie (kapitola 3), aplikácii tohto modelu na meranie societálnej anómie v prostredí slovenskej spoločnosti s využitím reálnych empirických údajov a následne interpretácii a komparácii modelu s alternatívnym modelom anómie a diskusii o možnostiach medzinárodného porovnávania (kapitoly 4-6) a nakoniec validizácii škály societálnej anómie (kapitola 7).

V kapitole venovanej teoretickým a metodologickým problémom vymedzenia a skúmania anómie venuje autor pozornosť štyrom teoretickým koncepciám anómie. Prvým prístupom je Durkheimov prístup. Tento prístup, ktorý je možné v sociológii chápať ako pôvodný alebo východiskový, poskytuje autorovi teoretické východisko v podobe dvoch konštitutívnych znakov anómie – deregulácie a reklasifikácie. Dereguláciu interpretuje ako „významné obmedzenie alebo až stratu samoregulačných schopností spoločnosti“. (s. 12) Na druhej strane reklasifikácia predstavuje účinok anomického stavu spoločnosti, ktorý vedie k zmene škály, resp. hierarchie členov tejto spoločnosti. Spolu s tým sa anómia prejavuje aj na úrovni individuálneho vnímania a psychických stavov jednotlivcov. Vytvára sa tak priestor na meranie anómie prostredníctvom výpovedí indivíduí, ktoré majú zásadný význam pre autorom konštruovanú škálu anómie. Druhým uvedeným prístupom je Mertonov prístup. Po bližšom predstavení tohto prístupu autor uvádza, že u Mertona je anómia chápaná ako absencia noriem. Podľa autora ide o redukované chápanie anómie, ktoré napriek tomu poskytuje určité netriviálne rozšírenie možnosti nazerania na anómiu, kde už „účinky anómie nie je možné zredukovať len na ich krajnú formu, akou je nepochybne samovražda, ale treba brať do úvahy aj „obvyklejšie“, teda menej radikálne a pravdepodobne častejšie spôsoby konania jednotlivcov“. (s. 17) Podľa autora presun orientácie na individuálne konanie dáva nový impulz pre empirické skúmanie anómie. Tretím diskutovaným prístupom je sociálny konštruktivizmus Bergera a Luckmanna, ktorý „interpretujú ako zničenie sociálne platnej konštrukcie objektívnej skutočnosti, t. j. zrútenie legitimizovaného inštitucionálneho poriadku, resp. presnejšie zrútenie legitimizácie inštitucionálneho poriadku“. (s. 18) Posledným prístupom tak v historickej perspektíve, ako i v monografii je inštitucionálna teória anómie, ktorá nadväzuje na Durkheima a Mertona, pričom vychádza „zo základného predpokladu, podľa ktorého v rozvinutých spoločnostiach existuje osobitný typ inštitucionálneho usporiadania“ (s. 21), v ktorom dochádza k dominancii ekonomického systému a jeho logiky, čo núti individuálnych aktérov podriaďiť logike trhu neekonomické role. Jedným z merateľných indikátorov sú zmeny v kriminalite ako dôsledok systémového pôsobenia a dynamiky systému.

V nadväznosti na teoretické vymedzenie anómie diskutuje autor o metodologických prístupoch k meraniu anómie, kde identifikuje štyri metodologické rámce jej merania. Po prvé, ide o meranie anómie v klasických koncepciách. Po druhé, meranie anomických postojov, tzn. meranie subjektívnej, individuálnej anómie. Schenk konštatuje, že „meranie individuálnej anómie (anomických postojov) má

svoj význam, ktorý nemožno spochybňovať“ (s. 31), súčasne upozorňuje, že z takto získanej distribúcie postojov nie je možné priamo a spoľahlivo vypovedať o reálnom stave spoločnosti. Tretím rámcom je meranie na základe kognitívnych odhadov. Tento prístup k meraniu anómie vychádza z toho, že škála anómie je interpretovaná ako kognitívne hodnotenie celospoločenskej absencie noriem. Schenk poukazuje v súvislosti s týmto prístupom na tri hlavné problémy, ktorými sú 1. redukcia anómie na Mertonom postulovanú absenciu noriem, 2. využívanie indikátorov, ktoré zodpovedajú skôr individuálnemu meraniu anomických postojov a 3. malá robustnosť modelu, ktorý nemusí pokryť celú šírku societálnej úrovne anómie. Posledným prístupom k meraniu, o ktorom autor diskutuje, je meranie anómie v teórii inštitucionálnej anómie. Poukazuje na rozsiahlu diferencovanosť a štruktúrovanosť týchto prístupov, v rámci ktorých ešte nevznikol širší konsenzus.

V kapitole venovanej konštrukcii modelu societálnej anómie sa autor zameril na vytvorenie teoretického modelu a modelu jej merania. Pre vybudovanie modelu postuluje niekoľko heuristických východísk. Prvým východiskom je nevyhnutnosť vytvorenia primeraného teoretického modelu pre potreby empirického skúmania. Druhé východisko sa vzťahuje ku skutočnosti, že societálna anómia je samoregulačný proces, ale model bol koncipovaný staticky ako štruktúrny model.

J. Schenk pristúpil k modelu societálnej anómie ako k samoregulačnému procesu v nadväznosti na Durkheima – deregulácie, čo ho viedlo k dekompozícii deregulácie do troch štruktúrnych dimenzií: 1. absencia noriem, 2. nefunkčnosť inštitúcií a 3. zlyhanie sankčnej exekutívy. Vytvoril tzv. model 1, ktorý „bol konštruovaný v súlade s predpokladom, podľa ktorého sa meranie societálnej anómie zakladá na kognitívnych odhadoch“. (s. 49) V tomto modeli sa podľa autora kognitívne odhady „špecifikujú ako porovnanie skutočného stavu na danom, konkrétnom úseku spoločnosti so stavom žiaducim“ (s. 49). Nástrojom merania bola na modeli založená škála societálnej anómie, ktorá má povahu individuálnej, hybridnej škály spĺňajúcej tri kritériá pre štruktúrne zložky a prejavy societálnej anómie. Sú to 1. validita anomických prejavov vo vzťahu k príslušným štruktúrnym komponentom, 2. relevancia na dané podmienky spoločnosti a 3. robustnosť modelu.

V kapitolách 4 a 5 je pozornosť venovaná hlavným zisteniam z empirických výskumov na úrovni celkových mier societálnej anómie a ich jednotlivých štruktúrnych komponentov až po úroveň výrokov. Následne autor identifikoval tri vzorce vývoja pre každý štruktúrny komponent. Empirické zisťovanie ukázalo, že miera societálnej anómie, resp. citlivosť kognitívnych odhadov nebola diferencovaná ani vekom, gendrom, vzdelaním alebo príslušnosťou k sociálnej triede. Autor dospel k parciálnym záverom: 1. kognitívne odhady majú na Slovensku vysoký stupeň homogenity, 2. absencia významných súvislostí medzi individuálnymi charakteristikami respondentov a 3. škála societálnej anómie odkazuje k makroúrovni spoločnosti.

Autor ako model 2 prezentuje model percepcie anómie ako stavu spoločnosti vytvorený *Teymoorim a kol.* v roku 2016. Transformácia škály použitej v tomto modeli 2 umožnila vytvoriť a zaradiť slovenskú spoločnosť do medzinárodného

kontextu, kde sa ukázalo, že Slovensko sa nachádza niekde v strede krajín európskeho priestoru i krajín OECD. Posledná meritórna kapitola je venovaná metodologickým náležitostiam validácie škály sociálnej anómie, kde autor prezentuje zásadné argumenty na základe empirického materiálu v prospech validnosti použitej škály.

Na záver je nevyhnutné konštatovať, že predložená kniha prof. Schenka ponúka čitateľovi nielen významné výskumné zistenia o stave slovenskej spoločnosti z hľadiska takého významného javu, akým je sociálna anómia, ale súčasne ponúka rozsiahly priestor na oboznámenie sa s celým radom aplikovaných metodologických postupov. Publikácia tak môže slúžiť každému, kto má odborný záujem o rozvíjanie a budovanie teoretického modelu, jeho validácie a otázky merania sociálneho javu podobného druhu, akým je anómia. Súčasne ponúka erudovanú diskusiu o historickom sociologickom chápaní a konceptualizácii fenoménu anómie. Zároveň je kniha prof. Schenka vhodným príkladom profesionálneho prístupu k sociologickému skúmaniu a vedecky zodpovednej a poctivej výskumnej práci. V neposlednom rade nám pripomína v súlade s Mertonovým tvrdením, že spoločnosť, v ktorej žijeme, má anomický charakter.

Marek Mathias
Inštitút správnych a bezpečnostných analýz, MV SR, Bratislava